

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Н.С. Кузнецова*

ПРОБЛЕМА ВІДПОВІДНОСТІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ СТАНДАРТАМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА

Необхідність визначення ступеня відповідності цивільного законодавства України вимогам Європейського Союзу, формально чи не вперше виникла у зв'язку із вирішенням питання про вступ України до Ради Європи. Саме на цьому етапі розвитку у європейській інтеграції Україна взяла на себе зобов'язання прийняти в числі інших законодавчих актів новий ЦКУ, в якому би мали бути враховані європейські стандарти цивільного права, притаманні правовій державі і громадянському суспільству в цілому.

В подальшому, ідея зближення законодавства України і країн Європейського Союзу була закріплена в Угоді про партнерство та співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством.

Виходячи з пріоритетного значення цих завдань, відповідним чином впродовж останніх років формувалася і державна політика в сфері гармонізації законодавства України і країн Європи.

Водночас слід зазначити, що успішність цього процесу багато в чому залежить від чіткого усвідомлення як самої проблеми, так і вибору ефективних засобів її вирішення.

Спершу необхідно визначитися із самими європейськими стандартами.

Аналіз розвитку законодавства окремих країн Європейського Союзу свідчить, що і в межах Європейського Співтовариства процес гармонізації законодавства має постійний характер і визначається глибиною концептуальних підходів, закладених у Маастріхському договорі про Європейський Союз (1992 рік). Його учасники прийняли рішення про створення нової інтеграційної структури, керуючись ідеями сприяння економічному та соціальному прогресу європейських народів, завершення формування єдиного внутрішнього ринку, зміцнення та більш тісного зближення економік країн, встановлення економічного та валютного союзу, підтверджуючи свою прихильність принципам свободи, демократії, поваги до прав людини, основних свобод та правопорядку.

Особливе значення в цьому контексті має безумовно і Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод, а також механізми її реалізації, найбільш дієвим з яких, безумовно, виступає Європейський Суд з прав людини.

Створення єдиного економічного простору в межах Європейського співтовариства, яке отримало назву Європейський ринок, обумовило необхідність формування і нового правового масиву — права Європейського Союзу. В якості офіційно визнаних джерел права ЄС розглядаються договори, постанови, директиви, рішення, які приймаються відповідними органами Європейського Союзу, а також рішення Європейського Суду та загальні принципи права.

Таким чином, право ЄС можна розглядати, як специфічну наднаціональну правову систему,

© Кузнецова Н.С., 2005

* професор кафедри цивільного права Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, академік-секретар відділення цивільно-правових наук Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор

яка формувалася на підставі делегування країнами-учасниками частини національної компетенції у формуванні законодавства органам Європейського Співтовариства. Такий принцип був закладений ще Римським договором (1957 рік), на підставі якого було засновано Європейське економічне співтовариство (ЄЕС), яке в наступному трансформувалося у Європейський Союз.

В літературі зазначається, що у сфері формування внутрішнього ринку ЄС використовується декілька типів гармонізації законодавства: неформальна гармонізація, судова гармонізація, законодавча гармонізація, факультативна гармонізація, повна гармонізація, часткова гармонізація. Кожен з названих типів гармонізації передбачає відповідний ступінь обов'язковості встановлення відповідних механізмів зближення законодавчих положень окремих країн ЄС, а також напрямки цього зближення, виходячи із способів, які застосовуються для вирішення цієї проблеми.

Як бачимо, і в процесі встановлення стандартів європейського права або стандартів права Європейського Союзу, виникає проблема визначення обсягу окремих понять та термінів, що застосовується у зв'язку із процесом зближення законодавчих систем окремих країн ЄС.

Слід зазначити, що як в літературі, так і в окремих законодавчих актах для визначення цих процесів також використовуються різні терміни: “гармонізація”, “уніфікація”, “адаптація”, “апроксимація”.

Аналізуючи застосування названих термінів, можна сказати, що не завжди проводиться розмежування їх змісту, доволі часто вони застосовуються як тотожні поняття.

Водночас, не можна не побачити, що кожен з них має свою особливість з урахуванням етимологічного значення самого терміну, а також особливостей його застосування на практиці. Вочевидь саме на підставі названих чинників і базується декілька типів гармонізації законодавства, які зазначалися вище, щодо використання їх у процесі зближення законодавства країн ЄС.

У більш широкому контексті гармонізація законодавства — це усунення проблематичних невідповідностей між національними законами. В свою чергу, це не обов'язково означає створення абсолютно однакових законодавчих положень, мова іде перш за все про те, що їх зміст має бути достатньо схожим, з тим, щоб вони (ці закони) органічно поєднувалися один з одним, так би мовити, “вписувалися” в єдині рамки, в єдині стандарти. В межах такого достатньо широкого і демократичного розуміння гармонізація законодавства призводить певною мірою до “ідеологічного” зближення законів, а також окремих правових норм, певних юридичних механізмів.

Уніфікація може розглядатися як особливий прийом створення нормативно-правових актів, які містять єдині засади регулювання тих чи інших суспільних відносин. Таким чином, уніфікацію можна розглядати, як повну гармонізацію в межах того чи іншого правового інституту або навіть відповідної групи інститутів (підгалузі права, галузі права).

Значення терміну “адаптація” висуває на перший план проблему імплементації окремих положень, які характерні для тієї чи іншої правової системи, визнаної за відповідний стандарт, у інші правові системи.

Що стосується терміну “апроксимація”, то його зміст визначається, перш за все, виходячи із самого значення цього терміна і полягає у зближенні тих чи інших понять, приведенні їх до єдиного знаменника. Таким чином, термін “апроксимація” стоїть найближче до поняття “гармонізація”.

Аналізуючи процес формування єдиного правового масиву в межах Європейського Союзу, можна визначити, що в ньому використовується як гармонізація в широкому розумінні цього терміну, так і уніфікація окремих правових норм і актів в цілому. Так, якщо говорити про такі сфери функціонування внутрішнього ринку, як просування товарів, формування податкових та митних стандартів, то у цій сфері широко застосовуються уніфіковані правила, і норми єдині для всіх країн ЄС. Що стосується в цілому приватного права, в тому числі цивільного, то при

визначенні загальних підходів до гармонізації цих сегментів правового простору використовується як метод уніфікації, так і широкої гармонізації. Зокрема, ті положення, які є концептуальними для формування правової системи ЄС, визначаються виходячи із засад уніфікації, тобто шляхом введення єдиних загальнообов'язкових правил, інші — можуть мати факультативний характер.

Таким чином, говорячи про проблему гармонізації українського законодавства, перш за все цивільного, і законодавства країн ЄС, або про адаптацію нашого законодавства до стандартів Європейського Союзу, слід взяти до уваги, що при формуванні єдиного масиву цивільного законодавства мають бути враховані загальні принципи цивільного (приватного) права ЄС, які визначають основні засади правового регулювання майнових та немайнових відносин в межах ЄС, а також окремі уніфіковані в межах ЄС правові механізми, які закріплені загальнообов'язковими джерелами права ЄС.

Як правило, загальнообов'язкові норми, які мають бути імплементовані у національне законодавство містяться або у відповідних уніфікованих актах (багатосторонні договори, конвенції), або у директивах Європейського Союзу. Можна навести численні приклади Директив ЄС з питань корпоративного права, фондового ринку та цінних паперів. Що ж до застосування загальних принципів приватного права, то чи не найкращим прикладом можуть слугувати рекомендаційні акти, які приймаються Міжнародною Торговельною Палатою (ІСС) в Парижі або рекомендаційні акти ЮНСІТРАЛ, УНІДРУА Гаазької конференції з міжнародного приватного права.

Важливим питанням у зв'язку із вирішенням проблеми гармонізації українського законодавства і законодавства країн Європи, є питання про гармонізацію законодавства України і країн СНД. Ця проблема особливо актуалізувалася у зв'язку із ідеєю створення Єдиного економічного простору в межах країн СНД, а також участі в цьому об'єднанні України.

Слід зазначити, що в процесі формування цивільного законодавства країн СНД практично всі колишні республіки СРСР, які приймали нові Цивільні кодекси, проголосили в якості одного з найважливіших принципів побудови свого законодавства його "співзвучність" законодавству країн Європи, яке закріплює приватноправові засади функціонування громадянського суспільства. Таким чином, при проведенні гармонізації законодавства України із законодавством країн Європи не може виникнути серйозних проблем, так званої, "локальної" гармонізації українського права і права країн СНД або країн учасниць ЄЕП, оскільки кожен з учасників СНД або ЄЕП в свою чергу проголосив в якості основного напрямку вдосконалення свого законодавства приведення його основних положень у відповідність до вимог європейського права.

Визначаючи у практичній площині завдання, які пов'язані із реалізацією ідей гармонізації українського цивільного законодавства із законодавством ЄС, слід зазначити, що прийнятий в 2003 році новий ЦКУ в цілому містить достатнє підґрунтя тих приватноправових положень концептуального характеру, які дають можливість провести в цілому реформу приватного права в Україні і сформувати таке цивільне законодавство, яке буде відповідати по всіх напрямках вимогам, встановленим Європейським Союзом у його основних джерелах.

Зокрема, мова йде про докорінні зміни у формуванні правового масиву, який регулює договірне право, виходячи із запровадження принципу свободи договору, диспозитивності у регулюванні прав та обов'язків учасників, встановлення механізмів їх взаємної відповідальності; корпоративного права, яке має будуватися на засадах врахування і захисту інтересів міноритарних акціонерів, забезпечення прав "слабкої сторони"; забезпечення функціонування комплексу особистих немайнових прав фізичної особи, які були б гарантовані від втручання держави у сферу особистого приватного життя людини тощо.

Водночас, розглядаючи перспективи поглиблення приватноправових засад у цивільному законодавстві України через прийняття низки спеціальних нормативних актів, які б деталізували

і поглиблювали норми Цивільного кодексу України, слід наголосити на необхідності усунення тих серйозних перешкод, які сьогодні існують в процесі застосування цього системоутворюючого акту приватного права. Слід рішуче відмовитися від штучного дуалізму у регулюванні приватноправових відносин в Україні, який виник у зв'язку із прийняттям Господарського кодексу України. Сьогодні без будь-яких перебільшень можна сказати, що рік, який минув з моменту набрання чинності обома кодексами, показав, що саме Господарський кодекс України є тим “джерелом підвищеної небезпеки”, яке блокує розвиток цивільного законодавства на засадах, притаманних європейському приватному праву, створює перешкоди для судової практики у його застосуванні.

З огляду на важливість проблеми, що розглядається, на нашу думку, необхідно започаткувати глибоке вивчення європейського права як навчальної дисципліни у юридичних ВНЗ України. Крім того, Міністерство юстиції України має активізувати роботу по доведенню до широкого загалу найважливіших джерел права ЄС, у яких містяться норми — стандарти.

Для правознавців системні дослідження основних інституцій права ЄС повинні стати пріоритетними напрямками у наукових дослідженнях. Можна констатувати, що настав час для переведення цього питання із стану декларативного обговорення у практичну площину.

